

Mirel Bănică

Între două lumi
Monahismul ortodox
și modernitatea

POLIROM
2024

Cuprins

Introducere. Povestea unui volum, geneza unui proiect.....	9
Mănăstirea Nera – Sasca Montană	25
Mănăstiri din preajma Bucureștilor.....	39
Mănăstirea Cernica.....	39
Mănăstirea Comana, județul Giurgiu	43
Mănăstirea Turnu, județul Prahova	48
Mănăstirea Balaciu, județul Ialomița	54
Mănăstirea Radu Vodă, București.....	58
Mănăstirea Samurcășești – Ciorogârla.....	66
Mănăstiri din zona Neamțului	70
Mănăstirea Paltin – Petru Vodă	70
Mănăstirea Războieni	80
Mănăstirea Văratec.....	84
Mănăstirea Agapia. Muzeul „vivant”	93
Mănăstirea Sihăstria	100
Mănăstirea Neamț	104
Bucovina. Mănăstirea Dragomirna	109
Mănăstiri din orașul Iași și din împrejurimile Iașului.....	116
Mănăstirea Golia.....	116
Mănăstirea Bucium	118
Mănăstirea Cetățuia	121
Mănăstirea Hadâmbu.....	123
Oltenia de sub munte. Seria Vâlcea și Argeș	129
Mănăstirea Govora	130
Mănăstirea Horezu	134
Mănăstirea Dintr-un Lemn	141
Mănăstirea Surpatele	153
Mănăstirea Bistrița („de Vâlcea”)	157
Mănăstirea Negru Vodă, Câmpulung Muscel.....	158
Mănăstirea Nămăiești	162
Schitul Trivale, Pitești	171

Mănăstiri din Ardeal	173
Mănăstirea Florești, județul Cluj	173
Mănăstirea Mihai Vodă, Turda	178
Mănăstirea Rebra-Parva, județul Bistrița-Năsăud	182
Din nou la mănăstirea Sihăstria. Plus mănăstirea Sihla	198
Mănăstirea Sihăstria	198
Mănăstirea Sihla.....	210
Dobrogea. Mănăstirea Dervent	228
Între epilog și concluzie. Idei și direcții de cercetare.....	249
<i>Anexă. În lume și în afara ei. Mănăstirile ca microsocietăți</i>	
alternative	259
<i>Bibliografie</i>	293

Mănăstirea Nămăiești

Iată acum Nămăieștii (de la Nemoiu), care, văzuți din față, sat și mănăstire împreună, dau o *întipărire* mai puternică și mai bogată. Pe o cărare pietruită, urci spre o biserică al cărei pridvor singur, prefăcut [reconstruit – nota mea] deunăzi e din zid, în afară, pe când stranele, catapețasma și altarul se află în stâncă. O peșteră mică a fost scobită mai bine și netezită pentru a primi zilnic rugăciunile maicilor, care sunt astăzi vreo treizeci și nu vor fi trecut niciodată de acest număr. Deasupra crește iarba, înfloresc florile și se înalță arbori. Pretutindeni, în acest dulce colț de pustietate anonimă, pe marginea drumului, de-a lungul îngrăditurii, pe cerdace și pe poliți, la ferestre, în tot lungul arhondaricului trăiesc, an de an, bucurând privirile maicilor și ale drumeților, mușcatele roșii și trandafirii, garoafele catifelate, sfincșii toporași cu inima de aur, ochiul-boului deschis spre lumină, condurașii de ceară, gura-leului, cu potirul închis și nalbe învoalte, cu trunchiuri înalte. Și ele fac rugăciunile lor, care nu sunt mai rele decât altele. (Iorga, 1972: 176)

Mai notează Nicolae Iorga, acum mai bine de un secol, faptul că „drumul de la Câmpulung e plin de căruțe și care”, încărcate cu piatră de construcție de la carierele din zonă. Spre mirarea lui, multe sunt conduse de femei, care, „prin aceste părți, sunt tovarășul neobosit al muncitorului, tatălui sau bărbatului lor” (Iorga, 1975: 175). Cel puțin din punctul de vedere al traficului, aș putea afirma că situația nu s-a schimbat fundamental. „Căruțele și carele” au fost înlocuite cu VW-uri Passat și Renault Megane care au ales să moară pe minunate plaiuri muscelene, cu filtrul catalizator scos și nori de fum toxic în urma lor. Ca simplă notă, chiar acum câteva zile (aprilie 2023), Direcția Generală de Permise Auto și Înmatriculare Vehicule a publicat o notă informativă care ne spune că vârsta medie a parcului auto din România este de 15,1 ani pentru turisme și 18,6 ani pentru vehicule comerciale medii și grele.

Și, la fel ca acum o sută de ani, ieșind însă din registrul auto, mănăstirea lasă aceeași „întipărire puternică și bogată”, așa cum apare agățată pe coasta unui deal pietros, care, văzut de la distanță, pare inaccesibil – nu poți să nu te întrebi cum au avut curajul să construiască aici un lăcaș de cult. Și cum eu cred atât de mult în puterea și valoarea primei impresii, a primei priviri, aș vrea să notez că mănăstirile acestea de pe partea de sud a Carpaților par a fi mai aspre, mai dure decât suratele lor din Moldova, impregnate cu o anumită nuanță de dulceață slavo-rusă. Numele mănăstirii este același cu al satului situat în apropiere. Este o mănăstire fără vârstă, la propriu. Nu se știe prea bine când și de cine a fost întemeiată. Fără îndoială, dacă ținem seama de configurația sa inițială (o cavitate în stâncă de 6 × 7 metri și o parte din turlă săpată tot în stâncă, precum un horn prin care intra lumina, la începuturi), este foarte

posibil ca acolo să fi fost un loc de cult anterior creștinismului. Mult mai târziu (secolul al XIX-lea) a fost adăugat un pridvor de piatră, iar din pridvor se pătrunde în naosul bisericii printr-o spărtură făcută în stâncă, la care s-au adaptat cele două uși în canate. Cel mai vechi document legat de istoria mănăstirii datează din anul 1386, din timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. Este vorba despre un hrisov de danie, care leagă satul din vale de mănăstire. Există și o motivație pentru acest act: mănăstirea era bine condusă, rânduiala bună, iar așezarea veche, ceea ce demonstrează că mănăstirea exista acolo dinainte de 1386.

O observație legată de numele mănăstirii. Cu toate că este foarte probabil ca acesta să provină de la așezarea de la poalele sale (Nemoiu-Nămăiești, familie boierească din zonă, după cum indică însuși Nicolae Iorga), sursele și indiciile pe care le-am găsit pe internet (articole de popularizare, filme documentare etc.) reciclează și transmit o legendă fantastică a fondării, legată de însuși Apostolul Andrei, care ar fi vizitat peștera. Apostolul, negăsind pe nimeni înăuntru, spune însoțitorilor săi *Nemo est* (latină: „Nu este nimeni”), de unde și numele actual, Nămăiești, adică loc gol, netocmit. Alte legende și istorii de fondare (mituri fondatoare) sunt mult mai previzibile și comune și îi au în centrul lor pe inevitabilii păstori care au viziunea miraculoasă a icoanei Maicii Domnului cu Pruncul, expusă în biserică, asupra căreia vom reveni. Mă intrigă – și nu pot furniza o explicație valabilă – apariția și amplificarea acestui „nou” mit fondator, legat de Apostolul Andrei: de ce a fost adoptat și transmis mai departe cu atâta lejeritate, deși este atât de puțin plauzibil? De ce avem nevoie de o astfel de istorie adaptată a fondării, în cazul unui loc care oricum nu avea nevoie de un plus de mitologie¹?

Pornind de la volumul filosofului și antropologului Aurel Codoban *Semn și interpretare. O introducere postmodernă în semiologie și*

1. Am găsit pe internet monografia intitulată *Biserica Rupestră Nămăiești*, redactată de Grigore Constantinescu, un harnic istoric-etnograf local. Se pare că „tatăl” mitului, al relatării legate de Apostol, ar fi un anume „preot-cărturar” Ioan Răuțescu, care, la rândul său, a preluat-o dintr-o lucrare mai cunoscută de istorie a orașului Câmpulung, intitulată *Istoria Câmpulungului, prima rezidență din România*, scrisă de C.D. Aricescu. Acesta din urmă „a formulat o variantă sugerată – Nemo-est – probabil și de tradiția orală locală atât de generoasă în motive toponimice”. O altă variantă toponimică ar fi „Nemesesți”, care ar fi legată de descălecatul în zonă al unor „nemeși” ardeleni, feudali de dincolo de Carpați. În fine, varianta propusă de Nicolae Iorga – numele locului ar veni fie de la o familie boierească „Nemoiu”, fie de la eponimul „nămaie”, adică turmă de vite cornute, șeptel bovin – este considerată „puțin probabilă” (Constantinescu, 2016: 3).

hermeneutică (2001: 18-19), am încercat să înțeleg mai mult despre această tendință de remitologizare contemporană. *Mitul* este un limbaj construit pe un alt limbaj. Semnul „decodează”, se desprinde de fundalul lingvistic de la care a pornit într-o primă etapă – în cazul nostru, „Nemo-est” nu mai are legătură strict cu mănăstirea, ci vorbește, global, despre altceva: nevoia de a reinventa origini mitologice! *Miturile* au fost mereu contestate ca explicații posibile ale fenomenelor, poate și pentru că sunt o glosă moralizatoare a condiției umane. *Analiza unui mit* se poate realiza doar într-un sistem care îl face posibil, într-un ansamblu de mituri! Ceea ce face că pornim de la un singur mit și ajungem la un ansamblu întreg de mituri. Operațiile logice asupra unui mit sau a unui corp de mituri conduc la semnificații antropologice, sociale, politice.

Claude Lévi-Strauss studiază miturile ca pe un „cod” (model generat – vezi și analogia cu activitatea de programare informatică). Dar e un „cod” aplicat OMULUI, la modul general, ceea ce conduce la un sistem universal. Avertisment (Codoban): nu toate miturile au aceeași semnificație! Există și multe alte legende locale, aproape uitate, care și-au pierdut din forța semnificației! Claude Lévi-Strauss – despre mit: mitul are capacitatea de a lega, de a aduce împreună originea, lucrul și lumea, este o poveste despre trecut și viitor. Oferă o bună măsură a lucrurilor, o explicație pentru funcționarea lumii (aproape/departe, ordinea cosmică). Gândirea științifică fragmentează înțelegerea; fiecare lucru, eveniment, evoluție este abordat(ă) separat, într-o încercare de a înțelege „fragmentat”, în timp ce gândirea mitică pune totul împreună și încearcă un răspuns unic. Mitul are o mai largă răspândire în societățile *sans écriture*, unde transmiterea cunoștințelor se face oral, iar modul de a problematiza nu este științific. *L'homme de la rue* – „omul ca toți oamenii”, cum ar fi spus Constantin Noica – gândește mitologic Istoria, o organizează mitologic (vederea trecutului), ceea ce are consecințe în alegerile lui politice și sociale – de unde, cred eu, faptul că aceia care au aceeași viziune mitologică asupra unui eveniment istoric au tendința de se grupa, de a fi în „tabere” compacte, unite prin convingeri comune. Despre structuralism și gândirea structuralistă: lumea este plină de sisteme extrem de sofisticate, pe care nu le putem descrie satisfăcător, dar putem trece de la un „model” la altul prin structuri asemănătoare – așa cum în desenul artistic se pot repeta figuri (fețe umane) pe baza unor tehnici bine puse la punct, pornind de la un model, prin multiplicări succesive respectând scara și ordinul de mărime, relațiile dintre diferitele părți ale întregului. *Opinia mea*: ortodoxia populară nu a fost niciodată o „religie a cărții”, cu atât mai mult: credinciosul „obișnuit” nu a manifestat niciodată o atracție deosebită pentru Cuvântul Scris, exegeze, interpretări etc. E o religie liber-memorială, transmiterea cunoștințelor se face eminentemente oral, „de la om la

om”. Rețelele de socializare (și internetul, în general) au dat un nou impuls acestei stări de fapt. Este „adevărat” ceea ce are semnificație pentru tine, nu te mai interesează ce cred alții; avem de-a face cu aproximații ale realității – exact ca în cazul gândirii mitice.

În fine, o ultimă notă istorică. În timpul aprigelor lupte desfășurate în timpul Primului Război Mondial în zona Câmpulung, artileria germană bombardează mănăstirea, distrugând-o aproape în totalitate. Bănuiesc că aici se afla un punct de observație al Armatei Române, amplasarea spațială a mănăstirii, ce oferă o privire clară asupra peisajului din jur, fiind ideală pentru așa ceva. Câteva odoare ale mănăstirii, în frunte cu inestimabila icoană a Maicii Domnului, sunt salvate într-o căruță firavă de un brav sergent al Armatei Române, care și-a riscat viața sub focul inamic. Biserica, în forma sa arhitecturală actuală, datează de la începutul anilor 1920, când a fost renovată din temelii.

Primul contact cu reprezentarea concretă a interesului meu principal de cercetare, economia monastică, se produce când întâlnesc un chioșc-container cu termopane, deasupra căruia este scris, cu caractere stilizat-tradiționale, „Magazin Produse Tradiționale”. Pe geamurile mătuite cu o peliculă opacă, asemănătoare cu cea care se aplică pe geamurile autoturismelor, au fost adăugate mai multe imagini-abțibild, foarte atrăgătoare, recunosc, cu produsele vedetă ale zonei: „cașcaval afumat, telemea, caș afumat, brânză de burduf, sloi [carne de porc în untură – nota mea], murături, zacuscă, miere, dulceață, sirop”. Un mic gard din lemn, traforat și vopsit într-un albastru intens, înconjoară construcția, pentru a adăuga și mai multă „tradiție” la cea deja existentă. Chioșcul era închis la ora prezenței mele acolo. Nu am putut afla dacă aparținea mănăstirii – dar nu cred, nu avea niciun însemn religios afișat pe el – sau unui comerciant din zonă care valorifica fluxul turistic atras de către aceasta. Cei câțiva rudari care vindeau fructe de pădure în pahare de plastic în parcare din apropiere nu au știut sau, cel mai probabil, nu au vrut să răspundă la întrebarea mea legată de proprietari. Curiozitatea unui străin, care atinge „biznisurile” locale, este paralizantă; m-am lovit de acest sentiment de frică și neîncredere de multe ori.

Distanța de la șoseaua din vale la mănăstirea agățată de deal este de circa 150-180 de metri, după estimările mele. Pentru a o străbate, o scară cu trepte dese este prima soluție, cealaltă fiind reprezentată de o mică șosea în pantă, pe care cei comozi și mai ales încăpățânați o folosesc pentru a urca cu autoturismul personal. Aleg scara, ceea ce-mi permite să admir de la mică distanță livezile și grădinile de legume ale mănăstirii, desfășurate pe suprafețe minuscule, dar de o bogăție și o frumusețe greu de descris în cuvinte. Foarte fotografiate de majoritatea vizitatorilor ce urcau cu greu scara

care le arăta adevărata condiție fizică. „Ah, așa grădină avea și mamaia când eram eu copilă, Doamne, ce frumos era și ce gust aveau legumele acelea!”, spune o femeie supraponderală, care manipulează cu greu telefonul mobil, poșeta voluminoasă, plus un mic rucsac în care bănuiesc că avea haine de protecție în caz de ploaie. Intru pentru prima oară în magazinul inscripționat „Obiecte bisericesti. Lumânări”. Interiorul a fost proaspăt renovat: podeaua e din gresie comună, gri, iar pe o porțiune a peretelui au fost aplicate plăci ceramice roșiatice, ceea ce dă ansamblului un aer impersonal și rece (la figurat, dar și la propriu, căci diferența de temperatură față de exterior este considerabilă), în ciuda eforturilor unei mâini necunoscute, care a așternut ici și colo ștergere roșii ca focul, pentru a mai atenua neutrul amenajării ambiante. Pe un brâu de ciment acoperit cu gresie (iarăși gresie, m-a obosit acest cuvânt, dar nu pot descrie altfel cadrul exact) sunt expuse mai multe borcane și sticle cu gemuri, dulceață, zacuscă, siropuri. Acestea din urmă au o etichetă colorată, scoasă la imprimantă („Mănăstirea Nămăiești. Sirop de fragi *de pădure*” – proveniența fragilor este scoasă în evidență cu un corp de literă diferit), dar borcanele de dulceață și zacuscă au etichete simple de hârtie, pe care este scris de mână „Dulceață de cireșe negre” sau „Zacuscă de ghebe”. Mai simplu decât simplitatea, așa zice, un semn sigur că este o producție 100% artizanală, la scară foarte mică. Să nu uit, zacusca de ghebe, din care am cumpărat un borcan (de ce doar unul?), a fost extraordinară, un adevărat elogiu adus simplității sofisticate pe care am pierdut-o astăzi.

O întreb pe călugărița care vinde la pangar dacă ce se vinde aici sunt produse făcute în mănăstire sau aduse din altă parte. O fac cu bună știință, pentru a o provoca, răspunsul se vedea de la distanță, era scris pe etichete și evidențiat prin modalitatea de expunere a mărfii. Răspunsul ei nu se lasă așteptat: „Păi, cum să fie altfel? Altfel nu ne-ar fi fost rușine de noi și de pelerini?” – mai nou, orice vizitator sau turist a devenit „pelerin” în limbajul Bisericii, dar și al monahilor și monahiilor. După ce-i spun, zâmbind, că am glumit și că am vrut doar să o provoc, situația revine imediat la normal și maica îmi spune că „a auzit” și ea că unele mănăstiri, „mai ales de prin Moldova”, ar vinde produse luate de la localnicii din jur, dar crede că această practică nu este tocmai corectă. „Noi, aici, nu facem niciodată așa ceva”, îmi spune ea cu un ton hotărât.

În pridvorul bisericii, pe o masă de lemn sunt propuse spre vânzare, în sistem autoservire („10 lei/aici se pun banii”), mai multe zeci de sticle de agheasmă (*pentru* agheasmă, ar fi trebuit să scriu, mai exact), de capacitate mică, 250 ml fiecare; sticle „de sticlă”, pătrătoase și cu capac cu filet. Până aici, nimic neobișnuit, cunoșteam de multă vreme atenția acordată înmagazinării și transportului apei sfântite, agheasma; puritatea rituală cere puritate materială, deci

materiale și recipiente „curate”, care nu au mai fost utilizate anterior în alte scopuri. Numai că ceea ce văd aici reprezintă o noutate absolută: fiecare sticlă este decorată cu imagini pioase, majoritatea cu Fecioara Maria, flori, mici mărgelile de sticlă, panglici, stelute colorate. Într-un cuvânt, kitsch, dar care își depășește condiția și se transformă, brusc, în artă. Fără îndoială, este vorba de lucrul de mână („rucodelia”) al unor maici de aici, după atenția și timpul uriaș pe care bănuiesc că le-au cerut această decorare. Cel mai mult îmi place o sticlă ce are aplicat pe ea un mic desen cu un băiețel blond și bucălat, cu o pereche de aripioare albe, care plutește pe o mare albastră, formată din norișori pufoși, ca de vată. Deasupra scrie „Ești un îngerăș”, iar dedesubtul compoziției a fost aplicată, cu multă grijă, forma stilizată a unei comete ce urcă spre bucălatul îngerăș, compusă din mici perle de sticlă.

În biserica rupestră (unde nu există, așa cum era de așteptat, pictură murală, condițiile nu permit așa ceva, dar efectul stâncii nisipoase, în care se văd urme străvechi de ciocan și daltă, este foarte puternic) se află expusă o icoană a Sfintei Fecioare Maria, de care este legat trecutul mănăstirii. Este așezată în partea de nord a bisericii. Nu se știe nimic clar despre originea acesteia, dincolo de legenda descoperirii miraculoase de către trei ciobani care-și pășteau turmele la poalele stâncii în care se află mănăstirea. Este o icoană de dimensiuni mai degrabă modeste, care a fost ferecată în argint de mai multe ori (în secolul al XVIII-lea, apoi în 1919, de către soția unui general român). Fiind expusă într-o biserică rupestră, cu umiditate ridicată, „icoana și-a făcut datoria duhovnicească cu vârf și îndesat, dar, ca orice consumabil al credinței, supus eroziunii timpului, sfânta icoană începuse să se degradeze, ajungând într-o stare avansată de distrugere” (Bucuroiu, 2014: 44). A fost restaurată la începutul anilor 2000, după o metodă zisă „athonită”: o pânză în aceleași condiții cromatice, cu o tușă stilistică identică cu a originalului. Pânza este aplicată pe vechea icoană, pe dinăuntrul ferecăturii, lemnul și pictura originală rămânând neatinsă. Este o operațiune dificilă și delicată nu doar din punctul de vedere al tehnicii de restaurare, ci și al justificării teologice. Se atinge unul dintre aspectele cele mai delicate ale teologiei icoanei: nu te poți închina *materiei* (lemnului pe care este pictată o icoană) atunci când imaginea dispăre, se șterge etc. Canoanele bisericesti sunt clare în acest sens, icoana se distruge complet prin ardere atunci când nu se mai distinge conținutul său. Au trebuit să fie lămurite și învinse „umbra de îndoială din sufletul unor maici din mănăstire, încăpățânarea surdă într-un act de pietism” (Bucuroiu, 2014: 46), dar restaurarea fără de care icoana nu ar mai fi putut supraviețui a avut loc în cele din urmă. După această ultimă operațiune, icoana a fost ferecată iarăși, în aur de data aceasta, de către „un creștin român stabilit în străinătate”,